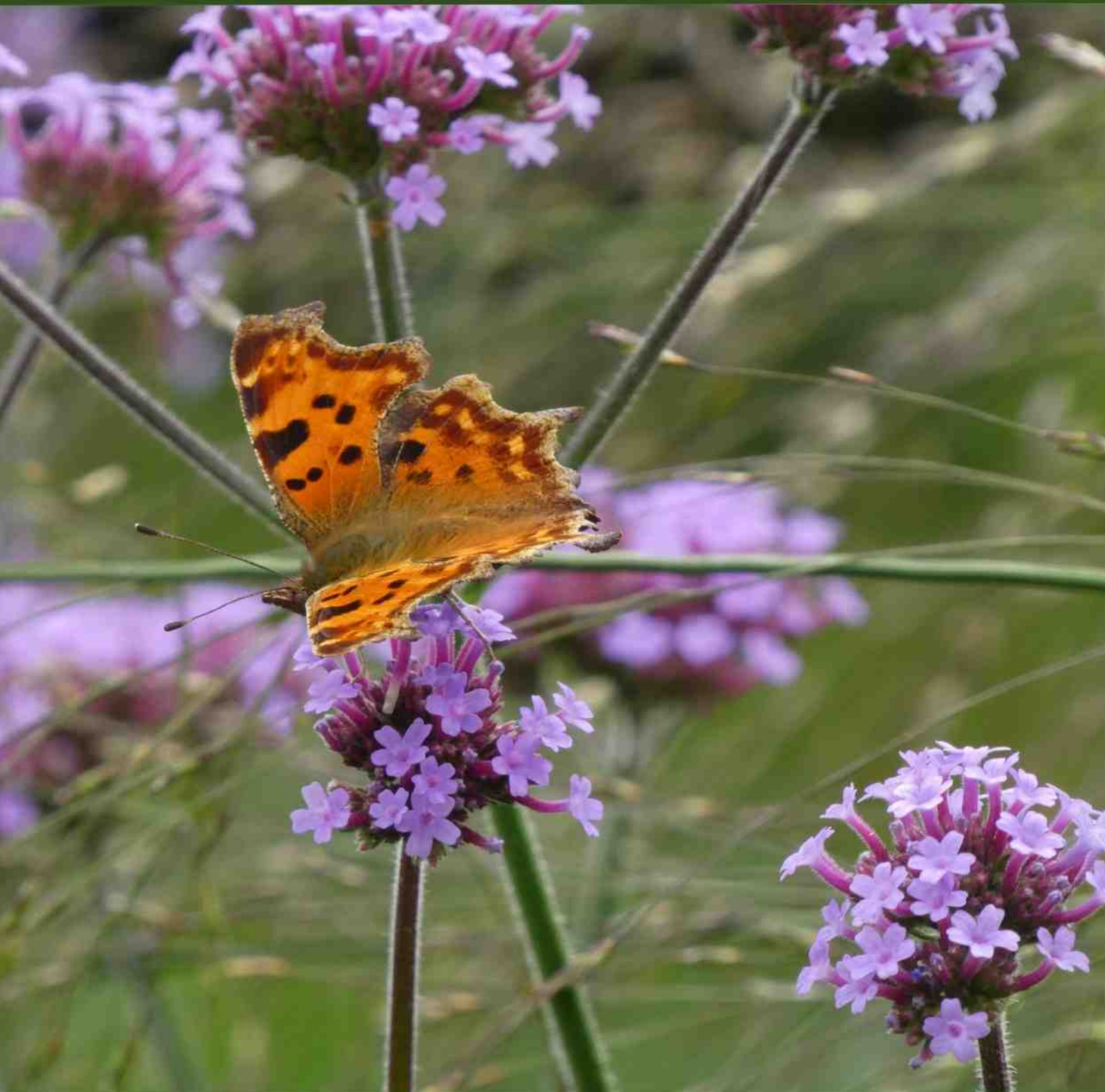

De Toorts

Op zes poten

IVN Zuid-Kennemerland

nr. 102
oktober 2017

OVER DE TOORTS EN IVN ZUID-KENNEMERLAND

De Toorts is het blad van IVN Zuid-Kennemerland. IVN, Instituut voor Natuur-educatie en Duurzaamheid, is een vereniging van vrijwilligers die wil bijdragen aan een duurzame samenleving door mensen te betrekken bij natuur, milieu en landschap. Zo'n 20.000 ervaren vrijwilligers zetten zich actief in voor natuur, milieu en duurzaamheid door middel van allerlei voorlichtings- en educatieve activiteiten. Verspreid over Nederland heeft IVN ruim 170 afdelingen.

Lid of donateur

Leden van IVN zijn per definitie actief binnen de afdeling. Zij hoeven geen natuurgids te zijn, er zijn voldoende andere activiteiten waarbij mensen nodig zijn. Mensen die het werk van IVN een warm hart toedragen maar niet actief willen zijn, kunnen de afdeling financieel steunen. Er kunnen niet genoeg donateurs zijn! Mede door hun steun kunnen wij een groot publiek betrekken bij onze gratis educatieve activiteiten.

Leden en donateurs ontvangen driemaal per jaar De Toorts. Leden ontvangen bovendien het kwartaalblad 'Mens en natuur' van IVN Nederland. De jaarbijdrage is voor leden minimaal €21 en voor donateurs minimaal €15.

Bestuur

Jan Saveur (voorzitter, telefoon: 06 - 5361 5798), Petra Bürmann (secretaris), Jan Vonk (penningmeester, ledenadministratie), Wim Swinkels (lid).

E-mail: ivnzk.bestuur@gmail.com; ivnzk.penningmeester@gmail.com

Ledenadministratie: ivnzk leden@gmail.com

Bank: NL89TRIO 0198308728 (Triodos bank) t.n.v. IVN Zuid-Kennemerland te Heemstede

Werkgroepen

Cursussen Arend Reinink, areinink1@gmail.com

Duurzame Leefomgeving Hans Kerkhoff, 023 - 528 8577, ivnzk.duurzaam@gmail.com

Excursies Cor Vlot, 06-51397597, cor@corvlot.nl

Excursies op aanvraag Ok Overbeek, 06-31305324, ivnzk.excursies@gmail.com (stuur een e-mail of een sms)

Excursieplanner Miranda Bosse, mbbosse@live.nl

Haarlemmermeer Anneke Wegman, annekesylvia@gmail.com

Kinderen Hans Smits, 023 - 5848789, ivnzk.kinderen@gmail.com

Lezingen, Carla Kleinpaste, 06 -525 35 343, ivnzk.lezingen@gmail.com

Mediacontacten Marc van Schie, 023 535 1239, ivnzk.natuurwerk@gmail.com

Natuurinformatiecentrum Schalkwijk Therese van Groeningen, 023 - 545 0082, theresevangroeningen@planet.nl

Natuurkoffer, Ans Boogers, ivnzk.natuurkoffer@gmail.com

Natuurwerkgroep Marc van Schie, 023 - 535 1239, ivnzk.natuurwerk@gmail.com

Oeverwaluwen Marcel Schalkwijk (Vogelwerkgroep ZK), 023 - 563 6888, jwmschalkwijk@gmail.com

Toorts Heidi van der Marel, ivnzk.toorts@gmail.com

Toortsdistributie Hennie Terpstra, 023 - 542 5205, terpstra.hennie@gmail.com

Verreijkers voor excursies Wim Lutgerink, wimlutgerink@solcon.nl

Website Jan-Willem Doornenbal, Ok Overbeek, ivnzk.webbeheer@gmail.com

Meer informatie over IVN Zuid-Kennemerland is te vinden op de website www.ivn.nl/zuidkennemerland

INHOUD

Redactioneel	3
Toorts zoekt duizendpoot	
Van het bestuur	4
Programma Winterlezingen	
Als kind al gek op insecten	5
Vlinders verrassen	6-7
Ledendag Nieuwkoopse plassen	8-9
Habonde's Kruidenhoek	10
Tentoonstelling 'Tuin vol geheimen'	
Nuttige lieveheersbeestjes	11
Insecten op zoek naar nectar	12
De kracht van de Natuurkoffer	13
Natuurwerkweekend Zuid-Limburg	
Straatje om	14
Activiteitenprogramma	15
Fotocollage	16

Foto's: Marisca van der Eem

Colofon de Toorts

Redactie: Esther van den Braak, Jany van Dijk, Bertine Hagmeijer en Heidi van der Marel

Bijdragen van: Marisca van der Eem, Mariëlle Gerritsen, Ans Boogers, Carla Kleinpaste, Hans Mooleenaar, Yvonne Roep, Marij van Reijendam, Margo Slot en Dik Vonk

Foto voorkant: Gehakelde aurelia op Verbena bonariensis door Hans Smits.

Druk: Editoo Arnhem (editoo.nl); op papier 'Helo', met FSC-keurmerk.

De volgende Toorts komt medio februari 2018 uit.

Kopij hiervoor graag uiterlijk 1 januari 2018 digitaal aanleveren via ivnzk.toorts@gmail.com

VAN DE REDACTIE

Een oneven aantal benen, poten of tentakels komt in het dierenrijk nauwelijks voor. Alles bij dieren is symmetrisch, verklaart bioloog Midas Dekkers. Want dat is handig als er eentje uitvalt, qua poten maar ook wat betreft organen. In dit nummer staan zespotige dieren centraal. Insecten dus, want alle insecten hebben zes poten. Waarom? Gewoon per definitie, want insecten zijn gedefinieerd als geleedpotigen met zes poten, de Hexapoda, een onderstam van de geleedpotigen.

Over insecten is binnen onze afdeling veel kennis. Vaak hebben mensen zich gespecialiseerd in een of meer soorten. In dit nummer komen aan het woord: Dik Vonk over zijn favoriete insect(en), Yvonne Roep over vlinders, Patrick Wokke over lieveheersbeestjes en Hans Moolenaar over de bestuiving bij orchideeën. En natuurlijk gaat ook Marisca op zoek naar insecten.

Daarnaast doet Margo Slot verslag van een geslaagde Ledendag en vertelt Habonde in haar Kruidenhoek over het oogsten en gebruiken van brandnetelzaad. Tevens aandacht voor verschillende IVN-activiteiten zoals de Natuurkoffer, het Natuurwerkweekend in Zuid-Limburg eind oktober, en voor de twee lezingen die IVN Zuid-Kennemerland samen met KNNV en de Vogelwerkgroep organiseert.

Tot slot wil ik graag een bijzonder boek over insecten onder de aandacht brengen: 'Eat the Beetles, An Exploration into our conflicted Relationship with Insects' door David Waltner-Toews. Dit boek gaat niet over insecten in de natuur, maar over de relatie tussen mens en insect. Zo zijn insecten vijanden van de mens omdat ze ziekten overdragen en oogsten vernietigen, dan weer liggen ze op je bord in een hip restaurant. 'Eat the Beetles'

Foto: Marisca van der Eem

geeft stof tot nadenken en staat in de bibliotheek Haarlem. Veel leesplezier ook met deze Toorts namens de redactie.

Heidi van der Marel

Bezige (honing)bijtjes. Foto: Heidi van der Marel

TOORTS ZOEKT DUIZENDPOTEN

Bertine Hagmeijer gaat na negen jaar Toorts onze redactie verlaten. Zij was, samen met Esther van den Braak, de ontwerper van de Toorts--nieuwe-stijl in kleur, zij schreef, redigeerde, fotografeerde, maakte op en dacht mee. We zullen haar zeker missen. Bertine, bedankt voor alles!

Nu zoeken wij een of meer van zulke sympathieke duizendpoten. Die zijn hard nodig om de Toorts drie keer per jaar te laten blijven verschijnen. Het is een mooie kans om je schrijftalent verder te ontwikkelen, je ideeën vorm te geven en behendig te worden met ons specifieke Editoo-opmaakprogramma.

Wie durft? Of eerst meer weten? We ontvangen graag je spoedige reactie via ivnzk.toorts@gmail.com.

NIEUWJAARSRECEPTIE

Op **zaterdag 13 januari** vindt de Nieuwjaarsreceptie plaats.

De gezellige bijeenkomst samen met KNNV en de Vogelwerkgroep is van 15.00 uur tot 17.00 uur in het Seinwezen, Kinderhuisingel 1 in Haarlem.

Noteer de datum vast in je agenda.

Hoe heet deze vijfpotige in mijn badkamer?
Foto: Heidi van der Marel

VAN HET BESTUUR

Onlangs mocht mijn echtgenote mee met het vrijwilligersuitje van Welzijn Bloemendaal naar het bezoekerscentrum 'De Kennemer Duinen'. Na de ontvangst met koffie en lekkernijen was er een excursie. Weliswaar in de stromende regen, maar alle deelnemers hadden ervan genoten. Wim Swinkels was de gids. Dit betrof dus een bij het Nationaal Park aangevraagde excursie, waarbij het Nationaal Park regelt dat er een (vrijwillige) gids is voor de rondleiding, en het café-restaurant de catering verzorgt. De gids krijgt een kleine vergoeding, maar voor het geheel van rondleiding en vertering voor zo'n grote groep is heel wat geld gemoeid. Het is een aantrekkelijk verdienmodel. In het meerjarenplan van IVN landelijk staat: 'Horeca- en recreatieondernemers worden gezien als de schakel tussen recreanten en de natuur'. Het bedrag dat in dezelfde paragraaf genoemd wordt als economische waarde van toerisme en recreatie in Natura-2000 gebieden is zo groot, dat ik het hier niet durf te noemen. In opdracht van het ministerie verzorgen de nationale parken de communicatie. IVN-landelijk organiseert de cursussen voor ondernemers 'Gastheer van het Landschap'. Het lijkt op commercialisering van de natuur. Moeten we daar als ideële organisatie die IVN eigenlijk is gewoon aan meedoen? Voor het doel dat IVN nastreeft maakt het niet uit. Ook zo kunnen we het publiek dichterbij de natuur brengen. Het zal de vraag om natuurgidsen alleen maar vergroten, met het voordeel dat anderen het publiek werven. Wij zorgen ervoor dat de kwaliteit van onze natuurgidsen goed blijft.

*Bestuur IVN Zuid-Kennemerland
Jan Saveur, voorzitter*

Schaatsenrijder. Foto: Marisca van der Eem

PROGRAMMA LEZINGEN

In het winterseizoen kun je weer twee interessante lezingen bijwonen. Beide vinden plaats in de Educatieruimte van het Vogelhospitaal, Vergierdeweg 292, 2016 BJ Haarlem. Aanvang is 19.45 uur.

Voor leden van IVN, KNNV en Vogelwerkgroep zijn de lezingen gratis. Niet-leden betalen 5 euro. Aanmelden is noodzakelijk via ivnzk.lezingen@gmail.com of telefonisch op 06 525 35 343 bij Carla Kleinpaste.

LEKKER EN DUURZAAM ETEN? EET UIT BLIK! dinsdag 21 november

We hebben een hang naar vers en natuurlijk voedsel, maar is het ook duurzaam? Bij Coco Conserven in Zaandam geloven ze dat inblikken de toekomst heeft. Sascha Landshoff, kunstenaar en kok, is een van de initiatiefnemers van Coco (en eerder van de Tostifabriek). Hij komt uitleggen waarom blik duurzamer is dan vers.

De Tostifabriek was een kunstproject en experiment. De initiatiefnemers blijven echter in de ban van voedsel. Coco Conserven heeft niet primair tot doel het wereldvoedselprobleem op te lossen. Met humor en relativiseringsvermogen worden we wel aan het denken gezet.

Over de industriële productie van voedsel die regelmatig in een kwaad daglicht komt. We willen graag geloven dat kleinschaligheid (pluktuinen, stadslandbouw) beter en duurzamer is. De Tostifabriek heeft enkele jaren geleden met een knipoog aangetoond dat kleinschaligheid niet automatisch succesvol is. Daar valt wel iets op af te dingen.

Blik: duurzamer dan je denkt?!

DUURZAAM GELUKKIG dinsdag 16 januari 2018

Heb je je al eens voorgesteld hoe wij zonder fossiele energie duurzaam gelukkig kunnen zijn? Voor het verwarmen van gebouwen, het verbouwen van voedsel, voor ons vervoer, bestaat een beeld hoe we het zo klimaatneutraal mogelijk kunnen inrichten. Maar hoe hangen die maatregelen met elkaar samen, waar beïnvloeden ze elkaar en wat zijn de gevolgen voor de energie-intensieve industrie? Kortom: hoe ziet het totaalplaatje eruit en waarom is dat nog steeds niet gerealiseerd? Kennis is macht, maar wie heeft de macht om de kennis actief te krijgen? Welke andere belangen spelen bij bedrijven en overheid dan klimaat en algemeen maatschappelijk nut? Joris Berkhout is een van de auteurs van een artikel van Quintel waarin wordt uitgelegd welke stappen moeten worden gezet om duurzaam gelukkig te worden.

ALS KIND AL GEK OP INSECTEN

Dik Vonk wil wel meewerken aan een artikel over zijn favoriete insect. Voordat we in gesprek gaan, lopen we een rondje in de ochtendzon op Thijssse's Hof. Er is een hoornaar, een superwesp, gespot door de vrijwilligers, daarvan wil Dik een foto maken. Vervolgens komen we erachter dat Dik wel heel veel favoriete insecten heeft.

Dik zegt dan ook niet echt een voorkeur voor één soort insect te hebben, maar hommels vindt hij wel erg sympathiek. "Hommels bestuiven beter dan honingbijen. De honingbij neemt alle stuifmeel mee naar de korf, terwijl hommels stuifmeel in de bloemen 'morsen'. Ik noem de koningin 'mevrouw de ingenieur'. Want ze is een kei in nestbouw en warmteregulatie, ze is duurzaam en ze werkt economisch. De cocon waar de werkster uit is gekomen wordt hergebruikt als honingpotje. Dat is de extra reservevoorraad nectar voor koude dagen in het voorjaar."

Jong gefascineerd

Als kind fietste Dik langs slootjes en zag kokerjuffers kruipen in het water. De juffers maken zelf een kokertje van gesponnen zijde, zodat vissen ze niet herkennen als voedsel. Dik ontdekte in boeken dat kokerjuffers de larven van de schietmot zijn. Toen ontstond zijn bewondering voor de schietmot, een verwant van de oervlinder met haartjes op de vleugels.

Dik op insectenjacht in Thijssse's Hof.
Foto: Jany van Dijk

Gewone pantserwants betrapt.
Foto Dik Vonk

Hoe is zijn voorkeur voor insecten zo gegroeid? "Mijn ouders gaven me de liefde voor de natuur al jong mee. We gingen altijd op vakantie in de natuur. Op kleine eikjes in het bos zag ik gallen en die waren wel de hoofdingang voor mijn liefde voor insecten. Ook had mijn vader een moestuin waar ik kleine beestjes bestudeerde. En in het kippenhok van mijn tante vond ik pissebedden en spinnen. Je moet kinderen via jou van de natuur leren genieten. Kinderen apen na, zo is dat bij mij ook gegaan. En dat heb ik mijn kinderen weer doorgegeven."

Als brugger op de HBS kreeg je 'vrij' boeken als je gemiddelde cijfer boven de 7 uitkwam. Dik sleepte de Flora van Thijssse binnen en een echte vouwloep. Na een half jaar zeuren kreeg hij ook een gallenboek. Hij was gelukkig!

Altijd een potje mee

Bij een hunebed had hij eens een mierenoorlog meegemaakt en dat was aanleiding om zich een tijd in mieren nesten te verdiepen. Hij droomde ervan om er eentje van gips te maken. Dik heeft altijd wel een potje bij zich om een diertje in te doen. Ook nu laat hij potjes met bessenwantsen en pantserwantsen zien. "De pantserwants is minder algemeen dan de bessenwants", legt hij enthousiast uit. Na fotograferen zet hij ze terug in het park.

Insecten zijn belangrijk voor de cyclus in de natuur, benadrukt Dik. Voor de vruchtbaarheid van de bodem, de bestuiving van planten of als voedsel voor andere dieren, zonder insecten kan de natuur niet. Om hiervoor voldoende aandacht in de media te trekken, 'liegt Dik de waarheid'. "Een artikel moet zo geschreven worden dat de kern van de

Grote vriendelijke wesp ofwel hoornaar.
Foto: Dik Vonk

waarheid er wel in zit, maar dat het toch prettig leest", legt hij de aanpak uit van de stukken over insecten die journaliste Ellen de Boer op basis van Diks input in het Haarlems Dagblad schrijft. Ter afsluiting van onze wandeling wijst hij me nog op twee bijzondere insecten met namen als scrabbelwoorden: de stokroossnuitkever en de scheerlingzaadgalmug.

Tekst: Jany van Dijk

VLINDERS VERRASSEN

Vlinders zijn mijn favoriete soorten-groep! Toen mij werd gevraagd iets over vlinders te schrijven, kreeg ik last van het voor veel gidsen welbekende dilemma: waar moet je beginnen? Hoe meer je immers weet van een onderwerp, hoe moeilijker het is om je te beperken. En to write is immers to kill your darlings, welke uitdrukking ik overigens grappig genoeg voor het eerst heb geleerd bij de Vlinderstichting. Toen ik daar stage liep in verband met mijn opleiding Bos- en Natuurbeheer.

Als ik denk aan de fladderende darlings, wil ik graag dat ze allemaal blijven leven, maar vlinders leven vaak maar erg kort... Dat vlinders en het vlinderen alleen iets van de zomer zou zijn, dat is echter niet waar. Want het hele jaar door zijn er vlinders te vinden. Soms meer, soms minder. Soms verstopt, soms in groten getale fladderend door elkaar heen. Omdat de zomer nu toch bijna ten einde is en het zo frustrerend is om te lezen welk voorbij gegaan spektakel je echt niet had mogen missen, zal ik straks een paar voorbeelden geven van wat je ook in de nazomer zoal kunt aantreffen. Ten slotte is lezen in een blad met mooie plaatjes leuk, maar het buiten zelf ontdekken is toch het mooiste.

Mooie kleine parelmoervlinder

Bij wat vooronderzoek naar onze streek, Zuid-Kennemerland, valt mij op dat de Vlinderstichting en KNNV Uitgeverij Zuid-Kennemerland in het boekje 'Ontdek vlinders en libellen, op pad in 25 bijzondere gebieden' in de top 25 van vlinder- en libellengebieden plaatsen. Daarbij worden kleine parelmoervlinder, aardbeivlinder, argusvlinder en dagactieve nachtvlinders uitgelicht.

De parelmoerkleurige vlekken aan de onderkant van de vleugels zijn hier goed zichtbaar.

In de duinen zie je de kleine parelmoervlinder regelmatig.

De kleine parelmoervlinder! Dat is de mooiste parelmoervlinder die er is. Hij is dan wel niet groot, maar hij doet zijn naam echt eer aan, in tegenstelling tot de meeste andere parelmoervlinders. De onderkant heeft 'parelmoervlekken'. Die glanzen bij deze soort werkelijk als grote parelmoeren spiegels. Het heeft iets onwerkelijks als je hem voor het eerst aantreft. De eerste keer dat ik er één spotte en fotografeerde was op een zandpad in de Waterleidingduinen.

Een andere keer liep ik ook te struinen door de AWD, in het stuk tussen het fietspad langs de zeereep en de waterzuiveringskanalen. Dit is een stuk met onherbergzaam grasland met zeer weinig struiken, maar veel kruipende bloeiende bramen. Hier werd ik verrast door enkele tientallen kleine parelmoervlinders! Wil je zo'n ontmoeting niet aan het toeval overlaten, dan moet je volgens het genoemde boekje eens een ommetje maken bij het Wed. Ten noorden van het Wed, vind je veel afwisseling in hoogte, en plekken met lage struiken op kale zandplekken, die luw liggen tussen de dennenbosjes van Thijssse. Ook hier heb ik wel eens een aantal bij elkaar gezien.

Verschillend overwinteren

Maar wat is tussen alle andere dieren op zes pootjes nou zo bijzonder aan vlinders? Onderscheidend is natuurlijk de volledige gedaantewisseling. Het insect ondergaat een metamorfose en

komt tevoorschijn als een dier dat totaal niet lijkt op het jeugdig exemplaar. Maar wat nou écht bijzonder is hieraan, is dat vlinders in verschillende stadia overwinteren.

Zo overwinteren kleine vos, atalanta, dagpauwoog en citroenvlinder als vlinder. Dus de vos die je in het voorjaar op de eerste zonnige warme dag ziet, kan best in jouw tuin of op je zolder hebben overwinterd, en dus dezelfde zijn als die je een half jaar ervoor in de nazomer nog zag.

De rupsen van dikkopjes verstopten zich als rups in opgerold gras en gaan na de winter verder met eten. Het oranjetipje zet de turbo op het rupsenstadium en vertoeft bijna een jaar in haar pop. Veel vlinders overwinteren ook als eitje. Bijvoorbeeld de eikenpage, die met zijn verborgen levensstijl dan ook geïnventariseerd wordt aan de hand van het tellen van eitjes.

Rupsen en waardplanten

Nog zoiets boeiends aan vlinders. Elke soort heeft zijn eigen waardplant en soms lust zo'n rups maar één soort. Vaak zijn het er enkele. Echt gemakkelijke eters die van alles lusten, zijn vooral een aantal algemene nachtvlinders, maar ook zandoogjes hebben het wat makkelijker: ze eten grassoorten. Maar als we teruggaan naar onze geliefde kleine parelmoervlinder... Die lust alleen maar viooltjes: duinviooltje, akkerviooltje en driekleurig viooltje. Moeilijk maakt hij het zichzelf wel,

maar ons niet! Zie je immers zo'n mooi paars niemendalletje bloeien in de duinen, dan kun je wel raden naar welke schoonheid je uit mag kijken.

Nachtvinders

Daarmee hebben we nog niet alle wonderen van de vlinderwereld gehad, want de nachtvinders zijn vrijwel overgeslagen. Terwijl de nachtvinders mogelijk boeiender zijn dan dagvlinders. Er zijn veel meer soorten in Nederland. Negenhonderdtwintig nachtvinders tegen vijftig soorten dagvlinders.

Waarom zie je die zo weinig of hoor je er niet veel over? Je ziet ze natuurlijk minder, omdat de meeste nachtvinders in de schemer of 's nachts actief zijn. Veel mensen denken dat het vooral saaie bruinige beestjes zijn, maar als je door de nachtvlindergids bladert, zie je een feest van contrast en kleur. Wat dacht je van de kolibrevlinder of het roestkleurige roesje, de gamma-uil met de letter Y op zijn vleugels of de rood met gele zuringspanner? En bij nachtvinders is er ook elk seizoen wat te zien. Zo hebben we in Nederland de najaarsspanner en in onze contreien de grote wintervlinder.

NU vlinders zien

Wil je begin oktober nog vlinders zien? Dan heb ik goed nieuws, want onze kleine parelmoervlinder vliegt tot eind september, begin oktober. Zoals eigenlijk alle vlinders houdt hij wel van

Nachtvinders hebben ook kleur, bijvoorbeeld de zuringspanner.

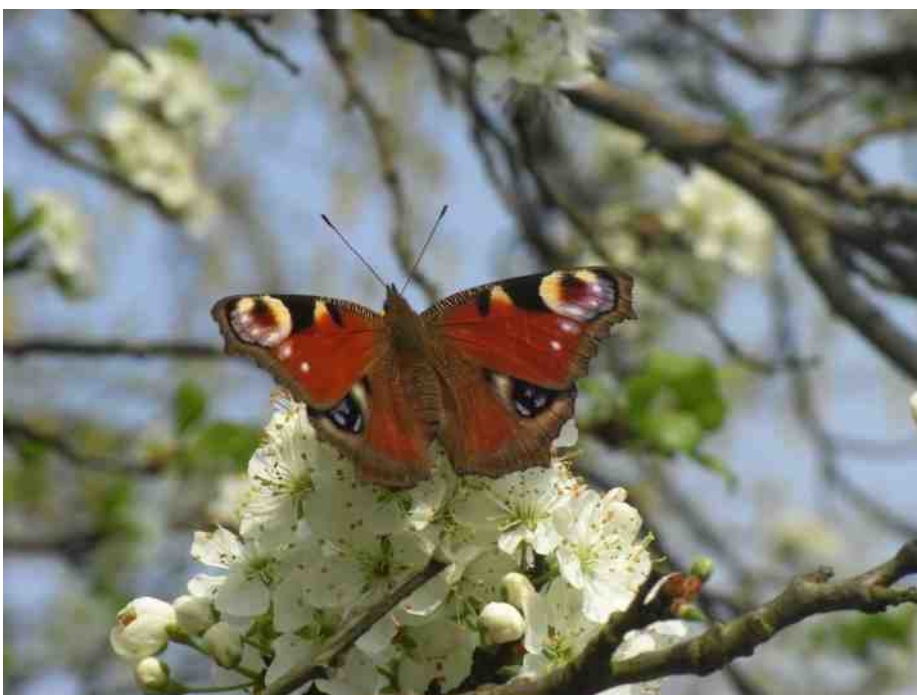
warmte, dus een zonnetje of een warme dag moet er wel zijn. Je weet nu waar je hem kunt vinden.

Maar ook de kleine vos, distelvlinder, atalanta, dagpauwoog, gehakelde aurelia (dit zijn allemaal vossen) en koolwitje en bont zandoogje kun je nu nog tegenkomen.

Om nachtvinders te zien, kun je het beste 'lichten en smeren'. Hoe je dat precies moet doen, kun je vinden op de site van de Vlinderstichting. De meeste nachtvinders die in de vorige alinea zijn genoemd, vliegen trouwens

nog (net) wanneer dit blad op de mat valt. Dus je kunt nog veel vlinders tegenkomen. Nog even dit blad uitlezen en dan hup, van die bank af, naar buiten toe op zoek naar vlinders!

Tekst en foto's: Yvonne Roep

Ook in het najaar kun je de dagpauwoog.nog tegenkomen.

Vlinderstichting

Wil je meer weten over vlinders en nachtvinders? Of over libellen? Op de website van de Vlinderstichting kun je veel meer te weten komen over allerlei soorten en waar en wanneer ze voorkomen.

Neem eens een kijkje op www.vlinderstichting.nl/vlinders/alles-over-vlinders

GESLAAGDE LEDENDAG NAAR NIEUWKOOPSE PLASSEN

Op 24 juni genieten bijna veertig leden van IVN Zuid-Kennemerland van de ledendag in de Nieuwkoopse Plassen. Erna Schreuder en Margo Slot stelden een mooi programma samen in een oer-Hollands landschap dat is ontstaan door de ontginningen van het oorspronkelijk moerassige gebied. Vooral de turfwinning en de ontwatering van het gebied om landbouwgrond te creëren hebben grote invloed gehad op het uiterlijk van het gebied, dat ook de Venen wordt genoemd.

De ochtend van onze ledendag begint met een heerlijk kopje koffie en gebak in het café van het bezoekerscentrum in Nieuwkoop. Vanwege het grote aantal deelnemers, wordt de groep in tweeën gesplitst. Vervolgens gaat het grootste deel van ons gezelschap in een boot van Natuurmonumenten met twee gidsen de plassen op. De kleinere groep rijdt naar het jonge natuurgebied de Groene Jonker voor een excursie te voet. In de middag zijn de programma's omgekeerd.

Verend veen

De vaartocht gaat over breed en smal water en biedt prachtig zicht op dit door mens en natuur gevormde landschap. Onderweg is met de boot een stop gemaakt en wordt getoond hoe veenwinning vroeger in zijn werk ging. Ook bezoeken we een eiland van veenmosrietland, waarop je kunt lopen en voelt hoe de grond veert onder je gewicht. Hier zien we onder meer het bijzondere ronde zonnedauw dat zichzelf wortelt in het veenmos en met zijn kleverige druppeltjes (de dauw) kleine insecten, spinnen en libellen lokt. Natuurlijk zien we ook veenmos. Dat kan een enorme hoeveelheid water bevatten, als een spons. De orchissen zijn helaas al uitgebloeid, maar een laatste zwanenbloem markeert het einde van de explosie van bloemen die deze zomer erg vroeg is geweest door de warmte begin juni. Vanuit de boot

wordt de bruine kiekendief meerdere keren waargenomen.

Zomer- en winterwaterstand

Veel vogels die broeden in de Nieuwkoopse plassen waaronder lepelaars, foerageren in de daarnaast gelegen plassegebieden Ruygeborg en Groene Jonker. De wandeling door de Groene Jonker biedt vooral veel kans om vogels te zien en kennis te nemen van de ontwikkeling van nieuwe natuur. In 2008 is hier akkerland omgevormd naar natuurgebied. Zo is een belangrijke natuurverbinding tussen de Nieuwkoopse en de Vinkeveense plassen ontstaan. In de Nieuwkoopse en Vinkeveense Plassen is, zoals in veel Nederlandse moerasgebieden, sprake van een vast waterpeil. De waterstanden in de Groene Jonker wisselen per seizoen; hoog in de winter en laag in de zomer. Een natuurlijk waterpeil zorgt voor jonge, vitale rietlanden en kansen voor allerlei vogelsoorten. Wij hebben aan bijzonders onder meer gezien: een paartje zwarte ibissen, koekoek, kemphaan en blauwborst.

Ledendag inspireert

De excursieleiders van IVN Nieuwkoopse Plassen hebben ons met hun enthousiaste verhalen meegenomen in hun prachtige natuurgebied. Wij hebben hen geïnspireerd om ook een ledendag voor hun afdeling te organiseren en uitgenodigd om naar ons gebied te komen. Zo zie je maar weer dat onze traditionele ledendag voor een andere afdeling juist een nieuw idee kan zijn. Elkaar ontmoeten, inspireren en beter leren kennen is bijzonder leuk en versterkt onze organisatie. Naast alle natuurbeleving is dit een van de hoofdactiviteiten van deze geslaagde ledendag: bijpraten, netwerken, lachen en samen genieten.

Tekst: Margo Slot

Foto's: Esther van den Braak

Foto: Margo Slot

Habonde's Kruidenhoek Brandnetelzaad

In het vroege voorjaar als mijn voorraadje kruidenthee alweer aardig geslonken is, kijk ik uit naar de toefjes brandnetel die zich dan juist boven de grond vertonen. Vaak zijn de blaadjes wat rood aangelopen om zichzelf te beschermen tegen de kou en het al krachtige licht van de voorjaarszon, net als wij dat eigenlijk doen met onze gebruinte huid. Juist in deze tijd van het jaar zijn de brandnetels ware vitaminebommetjes. De gedroogde blaadjes meng ik een aantal maanden later met de gedroogde topjes van mijn muntplanten voor een heerlijk frisse en stevige kruidenthee van eigen bodem. Ook in de soep misstaan de malse blaadjes niet, door ze even mee te koken verdwijnen de zuren die de prik veroorzaken vanzelf.

Oogsten van brandnetelzaad

Na midzomer als de planten al behoorlijk omhoog geschoten zijn, worden de blaadjes te vezelig en hard om nog lekker te zijn. In het Engelse Dorset wordt dan al ruim dertig jaar een wedstrijd rauwe brandnetels eten gehouden; het huidige record staat op drieëntwintig meter brandnetel in één uur.

Heel wat comfortabeler is nu ons 'recept'. Als je goed kijkt zie je in de nazomer de groene bloemen in lange trossen in de bladoksels verschijnen: de mannelijke bloemen zijn wit en sprieterig, de vrouwelijke dik en hangend. Juist die vrouwelijke bloemen geven in het najaar vanaf september het supergezonde brandnetelzaad.

Je kunt de groene trossen zo van de plant rissen met een goede tuinhand-

Wedstrijdje brandnetels eten.
<http://www.allpics4u.com/bizarreoddities/nettle-eating-competition.html>

schoen aan, of je knipt de toppen en laat ze een tijdje drogen op een krant op een luchtige plek uit de zon. Je zult zien dat de krant al snel vol komt te liggen met de zaden en na een week of twee is de prik er goeddeels af en kun je de rest van de zaden zo van de plant afslaan. Nog even door een grove zeef halen om het zaad van de steeltjes te scheiden en klaar is je brandnetelzaad. Van een klein aantal brandnetels kun je al een behoorlijke hoeveelheid zaad oogsten. Het beste bewaar je het zaad in de diepvries, maar goed gedroogd in een pot gaat ook.

Remt ontstekingen

Je kunt het zaad toepassen als een algeheel versterkend middel, voor tijden waarin je wat extra energie kunt gebruiken of wanneer je een lage weerstand hebt. Het is wetenschappelijk aangetoond dat het zaad bijzonder versterkend is voor het immuunsysteem en ontstekingsremmend werkt. Verder zitten de zaden vol met mineralen voor de nieuwe generatie brandnetels en zijn dus zeer geconcentreerd. Eén theelepel zaad in de och-

tend (in de avond houdt het je misschien uit de slaap) over je muesli, smoothie of op het brood is voldoende.

Tekst: Mariëlle Gerritsen

TUIN VOL GEHEIMEN

Van 22 september 2017 tot en met 4 maart 2018 is de tentoonstelling 'Tuin vol geheimen' te zien en te beleven in het Pieter Vermeulen Museum in Driehuis. De tentoonstelling is bestemd voor kinderen vanaf drie jaar en is leuk en leerzaam voor gezinnen. De expositie laat kinderen kennis maken met alle dieren die in tuinen leven zoals slakken, wormen, insecten, spinnen, pissebedden en duizendpoten maar ook egels en verschillende vogels.

In de tentoonstelling kom je erachter dat hoe meer variatie er in de tuin te vinden is, des te aantrekkelijker hij wordt voor allerlei dieren. En dat die dieren ook nog eens een hele belangrijke functie hebben. Een groenere tuin draagt dus bij aan een betere leefwereld en beter milieu. Want in tuinen waar bijna geen planten en bomen te vinden zijn komen weinig dieren en kriebelbeestjes. Zijn er veel van deze tuintjes bij elkaar, dan is dit voor bijvoorbeeld bijen geen fijn leefgebied.

In de 'Tuin vol geheimen' ontdekken bezoekerjes op speelse wijze de geheimen van insecten en andere dieren die je in je eigen tuin tegen kunt komen. Kom spelen, ontdekken en leren! Ook is er een speurtocht voor iedere bezoeker en een lespakket vol lessuggesties voor schoolgroepen die zich aanmelden. Meer informatie kun je vinden op www.pietervermeulenmuseum.nl.

Tekst: Gerda Ransijn

Bij geoogste brandnetels vallen de zaden er al af. Foto: Mariëlle Gerritsen

LIEVEHEERSBEESTJES: NUTTIG EN MOOI

In Middenduin maakte IVN-gids Patrick Wokke tot twee keer toe een 'grote trek' mee van lieveheersbeestjes. Hij vertelt: "Op een lekkere dag in oktober zag ik ze overal vliegen en kruipen. Ze gingen op zoek naar een holletje in de spleet van een boombast. Op lichte plekken in de zon, want het zijn koudbloedige dieren. Het was een heel bijzondere ervaring."

Tijdens de winterrust gaat de hartslag omlaag en de meeste lieveheersbeestjes eten niet of nauwelijks meer. Als ze in huis overwinteren worden ze soms te vroeg wakker. Ze gaan dan dood, want hun biologische klok is verstoord.

Elk lieveheersbeestje dankt zijn naam aan het aantal stippen: het vierstippelig, het zesstippelig, enzovoort. Het zevenstippelig lieveheersbeestje komt het meest voor.

Lieveheersbeestjes kunnen een oranje vloeistof afgeven bij hun kniegewrichten. Daar zitten alkaloiden in, een gifstof die hen beschermt tegen rovers.

Luizeneter

Ze zijn nuttig voor ons mensen, want de meeste eten veel bladluizen, meer dan honderd per dag. Omdat volwassen lieveheersbeestjes wegvliegen worden in de kassen voornamelijk larven gebruikt. Patrick zet zelf ook larven in zijn tuin, die hij in de buurt vindt.

Tegenwoordig zie je ook het veelkleurige Aziatische lieveheersbeestje. Deze, in België in de kassen ter bestrijding van luizen geïntroduceerde soort, veroverd nu Nederland. Hij is groter, agressiever en sterker dan het inheemse lieveheersbeestje en vormt voor hen een bedreiging. Hij is in veel verschillende kleuren waarneembaar: zwart-rood, rood-zwart, maar ook andere kleuren. Hij is iets groter dan de inheemse soort en heeft een deukje in het achterlijf.

Vliegpatroon kever

Mieren melken luizen voor de meeldauw. Mieren kunnen niet tegen de lieveheersbeestjes op, maar ze bijten

Lieveheersbeestjes eten meer dan honderd luizen per dag.

net zo lang in de poten van het lieveheersbeestje tot deze zich laat vallen. Helaas voor de mier is het lieveheersbeestje net zo snel weer terug bij de luizen.

Patrick vertelt verder: "Lieveheersbeestjes vallen onder de groep kevers, die een hard schild hebben. Aan het vliegpatroon kun je kevers herkennen, ze vliegen wat log omdat de twee harde voorvleugels (het schild) opzij gehouden worden en ze met de achterste twee vliegen. Wist je dat kevers de grootste groep onder de insecten met de meeste soorten in de dierenwereld zijn?"

Patrick wist al vroeg dat hij biologie wilde studeren en werd al snel insect-

tenfan. Zijn grote voorbeeld is Midas Dekkers, die de aandacht voor natuur trekt op een bijzondere manier.

Het gidsen bij het IVN betekent voor Patrick beleving, het creëren van verantwoordelijkheidsgevoel door het geven van voorlichting. "Insecten worden ondergewaardeerd. Veel mensen zien insecten als ziekte-overbrengers, maar dat is minder dan een procent! De onderlinge relaties tussen dieren en planten leren ons dat de waarde van insecten enorm belangrijk zijn voor de cyclus van de natuur."

Tekst: Jany van Dijk

Foto's: Patrick Wokke

Het lijf van de larve schrikt rovers af.

OP ZOEK NAAR NECTAR

Als je je interesseert voor de relatie insect-plant, ontkom je er niet aan om het boek 'Niet zonder elkaar' te lezen. In 2015 won het de Jan Wolkersprijs. Hierin staat een verhaal dat de relatie tussen een insect op zoek naar nectar en een bloem - in dit geval een orchidee - goed illustreert.

Toen Darwin de orchidee (*Angraecum sesquipedale*) in handen kreeg, vroeg hij zich direct af welk insect de bestuiver zou zijn van deze orchidee met een spoor van wel twintig tot dertig centimeter. Hij voorspelde dat het een insect moest zijn met een roltong van minstens tien centimeter. Belachelijk, vonden veel botanici. Sommigen zagen de voortplanting nog als een geschenk uit de hemel. Veertig jaar later vindt men op Madagaskar een pijlstaartvlinder met een roltong van tien centimeter met die de naam *Xanthopan morgani praedicta* kreeg. Voilà! Evolutiebiologisch is het volgende opmerkelijk: het insect past zich aan door een grotere tong te ontwikkelen en niet de orchidee.

Nectargeur

In het spoor van de rietorchis (*Dactylorhiza praetermissa* subsp. *praetermissa*) ontbreekt nectar. Het is een 'Scheinsaftblume' zeggen de Duitsers. Dit nectargebrek komt overigens bij dertig procent van de orchideeën voor. De plant verspreidt wel een geur die lijkt op nectar en afkomstig is van de stempel. Onervaren hommels stinken erin.

Hondskruid (*Anacamptis pyramidalis*)

Nectargeur van hondskruid lokt geelsprietdikkopje.

Pijlstaartvlinder met lange roltong.

- klinkt piramideorchis overigens niet beter? -, is ook een nectarbedrieger. Als de belangrijkste bestuiver het adonisblauwtje op de lip gaat zitten, zijn zuigorgaan uitsteekt en op zoek gaat naar nectar, wordt hij in positie gedrongen door twee 'plaatjes' aan de bovenkant van de lip. Onvermijdelijk raakt hij hierbij het beursje aan waarin de stuifmeelklompjes zitten. Zet hij zijn poging voort, dan zet het stuifmeel zich af op zijn zuigorgaan.

Slimme bestuiving

De bijenorchis (*Ophrys apifera*) gooit zijn uiterlijk in de strijd, maar ook hier geen nectar. De lip trekt mannetjesbijen aan omdat ze lijkt op een bijendame, ook haar geur lijkt op de sex feromonen van het bijenvrouwtje. Beharing van de lip zorgt er voor, dat de bij de juiste positie inneemt om de twee stuifmeelklompjes op zijn kop mee te nemen. Deze ophryssoort bloeit meestal alleen als er nog mannetjes aan de boemel gaan.

Als de bij het af laat weten is de bijenorchis een 'doe-het-zelver'. De klompjes stuifmeel buigen naar voren en raken dan de stempel. Deze zelfbe-

vruchting leidt bij andere ophryssoorten in het algemeen niet tot vruchtvorming, maar bij de bijenorchis meestal wel. De brede wespenorchis (*Epipactis helleborine*) biedt de nectar al aan op het eind van de lip. Er is ook geen 'honingpotje' in de vorm van een spoor. De bestuivers zijn vooral langkopwespen, maar ook andere grote insecten landen op de lip, die naar beneden buigt en weer omhoog komt, waardoor het stuifmeel zich hecht op de kop van de wesp. Mission accomplished.

*Tekst en foto's (m.u.v. de pijlstaart):
Hans Moolenaar*

Bronnen:

Schoonhoven, L. e.a. (2015) Niet zonder elkaar- bloemen en insecten.

Uitgeverij Natuurmedia Amsterdam
Claessens, J. & J. Kleynen, 2011. The flower of the European orchid. Form and function

Kreutz, C.A.J. De orchideeën van Nederland. Ecologie, verspreiding, bedreiging, beheer.

Boemelaars kunnen bijenorchis niet weerstaan.

DE KRACHT VAN DE NATUURKOFFER

Ruim anderhalf jaar inmiddels bezoeken wij, Ans en Marij, woon- en dagcentra voor ouderen in de regio Zuid-Kennemerland om voornamelijk mensen met geheugenproblematiek of met een licht verstandelijke beperking de natuur te laten beleven zonder dat ze daar de deur voor uit hoeven te gaan. Onze ervaring is positief: de Natuurkoffer maakt wat los bij deze mensen. Fijn om dat te bereiken.

Daaraan is een periode van voorbereiding en overleg met deskundige IVN'ers buiten onze regio vooraf gegaan. De Natuurkoffer maakt namelijk deel uit van het landelijk IVN-project 'Grijs, Groen & Gelukkig' dat bijdraagt aan vergroening van de omgeving rondom zorginstellingen in Nederland. Meer informatie over het project 'Grijs, Groen & Gelukkig' vind je op <https://www.ivn.nl/grijs-groen-gelukkig>. Daar wordt gesproken over de kracht van de Natuurkoffer. Dat hebben wij zeker ook zo ervaren.

Spontane reacties

In de Natuurkoffer zitten producten en materialen uit de natuur en deze worden aangepast aan de seizoenen. Dus tere bloesems in het voorjaar en gekleurd blad in de herfst. Onze kofferinhoud stimuleert vooral ook de zintui-

gen: 'horen, zien, voelen, ruiken en proeven'. En de inhoud van de koffer is ook verbonden aan de eigen regio Zuid-Kennemerland. Voor de meeste mensen zijn de producten en materialen dus goed herkenbaar.

Natuurkoffer geeft aanleiding tot gesprek.

Het is fijn om te merken dat deze opzet zeer zeker werkt. De natuur en natuurgebonden activiteiten doen iets met mensen. Waar de een zijn verhaal vertelt, begint een ander spontaan te zingen of vragen te stellen. We zien de mensen genieten, daar doen we het voor! Dat is dus de kracht van de Natuurkoffer.

Ondanks het feit dat we vooraf globaal een programma opstellen, stellen we ons flexibel op en passen we ons tijdens een bijeenkomst aan de wensen, inbreng en de verhalen van de deelnemers aan.

Bekendheid groeit

Afgelopen jaar hebben wij diverse zorginstellingen aangeschreven. Dat

heeft geresulteerd in een aantal uitnodigingen en afspraken voor presentaties. Ook verscheen in het Haarlems Dagblad en in het Haarlems Weekblad een leuk artikel over ons Zuid-Kennemerlandse Natuurkofferproject.

De afgelopen anderhalf jaar zijn we vijftien keer op pad geweest. Een mooi resultaat! De komende maanden gaan we opnieuw instellingen benaderen om ze te enthousiasmeren voor de Natuurkoffer.

Daarbij kunnen we best nog hulp gebruiken van collega IVN'ers! Ben je geïnteresseerd, stuur dan een mailtje naar ivnzk.natuurkoffer@gmail.com.

Tekst: Ans Boogers en Marij van Reijendam

Foto's: Ans Boogers

GEZELLIG NATUURWERKWEEKEND IN ZUID-LIMBURG

IVN Zuid-Kennemerland organiseert in samenwerking met Staatsbosbeheer en Limburgs Landschap een leuk weekend werken in de natuur. We gaan aan de slag op De Wylre akkers en in het Eyserbos. We gaan zagen en knippen in de hellingbossen om de beroemde Limburgse orchideeën weer een kans te geven. Allemaal in het mooie Zuid-Limburg van donderdag 26 t/m zondag 29 oktober.

De Wylre akkers is een van de mooiste voorbeelden van kalkgraslanden in Nederland. In de tweede helft van mei zie je vanaf hier de bloeiende Soldaatjes, Bosorchis en Grote keverorchis. Op sommige plekken bloeit de hoge Purperorchis. Wat later, in juni, bloeien Grote muggenorchis en Bergnachtorchis.

En het Eyserbos is een hellingbos. Het is een oud loofbos met plaatselijk oud sparrenbos. Na de kap van een hellingbos bleken er uiterst zeldzame en orchideeën te kiemen. Vanaf het Eyserbos is het genieten van het Zuid-Limburgs landschap. In het dal stroomt de mooie Eyserbeek. Een paar jaar geleden werden er weer bijzondere

orchideeën gevonden waaronder het Bleke Bosvogeltje nadat Staatsbosbeheer gericht houtopstanden uitgedund en verwijderd had.

We verblijven in groepsherbberg Onderschey in Noorbeek. Deze heeft een gezellige groepsruimte met een open haard, vijf slaapkamers (eigen kamers voor dames, vroegslapers, kinderen etc.) met in totaal 38 bedden. De kosten voor dit lange weekend bedragen 65 euro.

Voor meer informatie en aanmelden: ivnzk.natuurwerk@gmail.com. Of op www.ivn.nl/afdeling/zuid-kennemerland onder activiteiten.

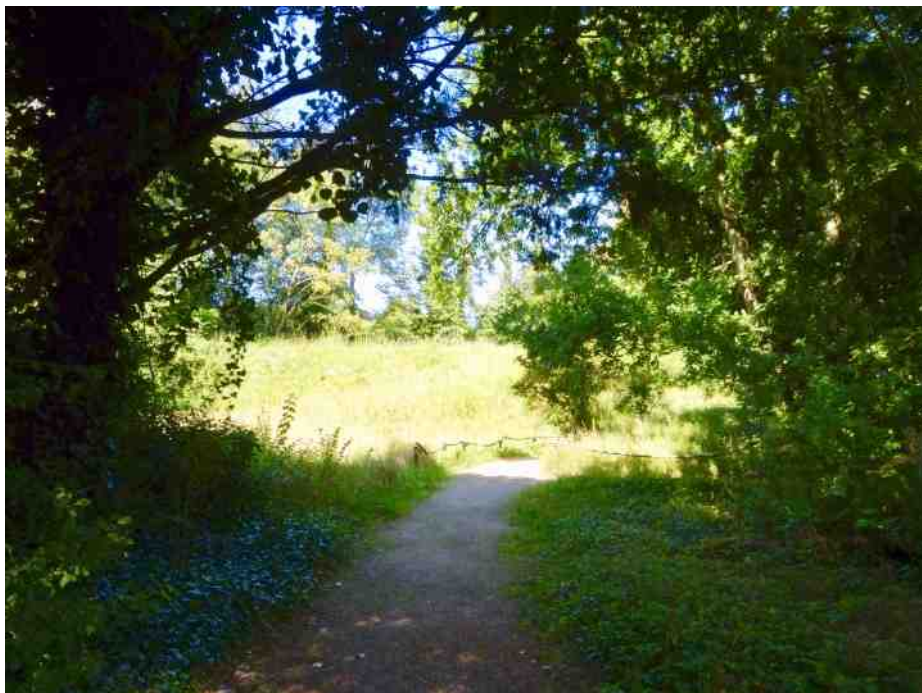
Tekst: Marc van Schie

STRAATJE OM

“De natuur behoeft geen verklaring; om haar schoonheid te begrijpen is een open oog en een ontvankelijk gemoed voldoende.”

Karl Detlef

Zondagmorgen in Thijsses Hof ga ik op zoek naar zespotigen met een open oog en ontvankelijk gemoed. Ik heb een zonnige dag uitgezocht, want volgens mij vinden insecten, de genoemde zespotigen, het niet fijn om in de regen rond te scharrelen, laat staan te vliegen. Al die grote druppels op je tere lijf en je kwetsbare vleugels, dat zou ik als insect vermijden.

Ik ga het bij de kleine vijver proberen. Daar vliegt een libelle met rood achterlijf, maar ik krijg hem/haar niet direct op de foto. Gelukkig lukt het even later wel. Thuis zie ik dat de rode libelle vier vleugels heeft en als ik hem een naam zou mogen geven dan steenrode heidelibel. Maar ja, er zijn wel vijfduizend libellensoorten, vind daar als leek maar eens de juiste uit.

Een grote viervleugelige libelle en twee aaneengesmede libellen, vliegend boven het water. Het valt me op dat zij zo schokkend vliegen, niet met

een mooie stroomlijn. Is dat om aan een mogelijke vijand te ontkomen? Ik weet hopeloos weinig van insecten, geniet meer met het oog dan met het hoofd. Zodra ik niet meer gidste, verdween er een hoop kennis, maar gelukkig niet het plezier van het kijken en luisteren.

Op het sint-janskruid zit een dikke hommelmot en rond mijn hoofd dreint een bromvlieg. Aan de sneeuwbes zitten de witte bessen, maar ook nog volop bloemen waar bijen rondzoemen.

Een krekeltje, of is het een sprinkhaan, springt met een enorme boog het gras in. Ik weet dat in Nederland de meeste sprinkhanen groen zijn, deze is bruinig. Thuis las ik het volgende advies om uit te vinden of het een krekeltje is: *vraag het mannetje of hij met zijn rechtersvleugel over zijn linker strijkt.*

Maar ik weet niet eens of het een mannetje is. Ik houd het toch maar op een sprinkhaan.

Het is nu op het heetst van de dag en voor mij steken twee naaktslakken en een wijngaardslak over. Wat doen die hier op dit uur? Maar zij zijn mijn doelgroep niet vandaag.

Ik kom bij het beeld van Erik, maar zie maar vier poten bij de vlinder waar hij op zit. Even later zie ik een witte vlinder, hopelijk heeft zij wel zes poten. Het is een zij: bovenop de vleugels heeft ze twee zwarte stippen en dat hebben mannetjes niet. Zodra ze haar vleugels samenvouwt zie je haar bijna niet, maar rondfladderend valt het wit dubbel op.

Dan zie ik een klein bruin insect dat stil zit, heel stil. Helaas, het is een opgevoeld blaadje.

Over de adderwortel kruipen wat mieren. Hoewel kruipen, het is eerder rennen. Als toetje zie ik op de wollige munt zwarte vliegen, een prachtige groen gekleurde vlieg, een wesp en een zweefvlieg.

En al weet ik nog steeds de namen niet van al die insecten die ik heb gezien, ik heb er wel van genoten en ben weer even anders aan het kijken geweest.

Tekst en foto's: Marisca van der Eem

ACTIVITEITENPROGRAMMA WINTER 2017-2018

Najaarstrek

Zondag 15 oktober 8.30 – 11.00 uur
Vertrek: parkeerterrein Parnassia
Trek warme kleding aan en neem een kijker mee.
Aanmelden verplicht bij
Lucleermakers@gmail.com
of 06-23054796

Belevingswereld van bomen in de oude binnenstad van Haarlem

Zondag 15 oktober 14 – 15.30 uur
Vertrek: Start Witte Herenstraat/hoek Magdalenastraat

Zagen voor de orchideeën in Zuid-Limburg

Donderdag 26 t/m zondag 29 oktober
Locatie: Noorbeek
Info via website

Strandexcursie zuidpier IJmuiden

Zaterdag 28 oktober 11 – 12.30 uur
Vertrek: Jachthaven, eindpunt bus 82
Reserveren verplicht via website

Belevingsexcursie op de 'Dag van de stilte'

Zondag 29 oktober 8 – 9.30 uur
Vertrek: Informatiebord ingang Bleek en Berg
Reserveren verplicht via website

Paddenstoelenexcursie Wandelbos Groenendaal

Zondag 29 oktober 11 – 12.30 uur
Vertrek: Infopaneel grote parkeerplaats bij het restaurant

Monumentale bomen op de Begraafplaats

Zondag 5 november 14 – 15.30 uur
Vertrek: Algemene Begraafplaats Kleverlaan

Rondje Oosterplas

Zondag 19 november 10.30 – 12 uur
Vertrek: Informatiebord ingang Bleek en Berg
Reserveren verplicht via website

Winter in Holland's duin

Zondag 3 december 13 – 14.30 uur
Vertrek: AWD ingang Oase

Kerst- en wintergroenexcursie

Landgoed Velserbeek
Zondag 17 december 13 – 15.00 uur
Vertrek: Theeschenkerij van het koetshuis, Velsen-Zuid

Kerstwandeling

Dinsdag 26 december
Tweede Kerstdag 13 – 14.30 uur
Vertrek: AWD ingang Oase
Aanmelden verplicht via
ivnz.kerstwandeling@gmail.com

Snuitkever.
Foto: Ciska Klarenberg

Huidje van een uitgesloten libelle.
Foto: Hans Smits

Grote wolbij.
Foto: Anneke Wegman

Informatie Activiteitenprogramma

Dit zijn nog niet alle activiteiten tot 1 februari. Kijk voor meer informatie en meer activiteiten op

www.ivn.nl/zuidkennemerland

Excursies gaan altijd door, ook als het regent.

Aanmelden is niet nodig tenzij aangegeven. Staat er 'reserveren website' dan is reserveren verplicht via **www.np-zuidkennemerland.nl**

Geen internet? Bellen kan di. t/m zo. via 023-5411123

Foto's over het thema 'Op zes poten' door Marijke Diel, Jan-Willem Doornenbal, Piet Paree en Hans Smits.